

Ольга Кобилянська

В неділю рано зілля копала...

Повість

Електронна бібліотека української літератури
KIUS

Ольга Кобилянська. *В неділю рано зілля копала...* 1909.

Набір: Надія Сорока

Електронне форматування: Максим Тарнавський

Текст звірено із виданням: Ольга Кобилянська. Твори у п'яти томах. Том третій.
Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. ст. 135 – 314.

© Канадський Інститут Українських Студій

Ольга Кобилянська
“В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА...”

*Ой не ходи, Грицю, на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці.
Солому палять і зілля варять,
Тебе, Грицуню, здоровля позбавлять.*

*Тамта одна чорнобривая,
Та чарівниця справедлива!
І чарівниця, і зілля знає,
Тебе, Грицуню, заздрісно кохає!*

*В неділю рано зілля копала,
У понеділок полоскала,
А у вівторок зілля варила,
В середу рано Гриця отруїла.*

*Прийшов же четвер — Гриценько умер,
Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.
Сховали Гриця близько границі,
Плакали за ним; всі молодиці.*

*І хлопці Гриця всі жалували,
Чорнобривую всі проклинали,
Нема й не буде другого Гриця,
Що 'го зігнала з світу чарівниця!*

*В суботу рано мати доню била:
"Нащо ти, Суко, Гриця отруїла?
Не знала-сь того, що зілля уміє?
Що Гриць Сконає, нім когут запіє?"*

*"Ой мати, мати! Жаль ваги не має,
Най ся Грицуньо у двох не кохає!
Оце ж тобі, Грицю, за тее заплаता:
Із чотирьох дощок темная хата!"*

Се було давно. Через те не знає навіть ніхто назвати місцевість, де склалася подія, про яку розказується. Хіба те одно, що в горах.

Мов у кітлі між горами, що здіймалися поважно вгору, ховалося доволі велике село.

Ліси тих гір — старі, непроглядні...

В ногах одної гори, названої «Чабаниця», до котрої і тулилося наше село, бігла гучна ріка. Шумна і прудка, гонила розпінена почерез велике неповоротне каміння. Ріка та окружляє гору Чабаницю, неначеб хотіла її обіймити. Немов і до тієї-то ріки сходили з самого верху Чабаниці смереки густими рядками, одні по других. Низько в долині, вже над самою рікою, опинилися вони.

Стояли тут з розширеними зеленими крилами та шпильми, зверненими догори, і шуміли... Не як в долині здичіла ріка, голосним плескотом, гамором і гуком, але відмінно і на свій окремий лад.

Спокійно і тужливо, хвилюючись і крилато, заколисувало щось у воздуху до сну, заливаючись притім смутком. Рівно і обережно, тут тихо, там шепотом, а все в один голос, все шум і шум...

Тужливо рослося деревині по верхах.

Куди б і не глянули, все одне і те саме. Все море зелені, все одностайна колісанка, все на одно змінюється.

На он *тій* горі пнулися смереки густими рядами завзято здолини вгору.

З *міє* знов збігали, розіпнувши рамена, з розмахом вниз.

І так повсюди.

Хоч літом, хоч зимою, хоч погодою, хоч зливами, а все одностайність. Все одна пісня, однаковий її ритм. Однакова заколисуванка, однаковий шум...

Недалеко ріки, злучаючись своїм городом з горою *Чабаницею*, стояла з обійстям і млином своїм хата далеко і широко знаної багачки, вдови *Іванихи Дубихи*.

Шуміла ріка, гудів млин, шуміли сосни, а все враз; хоч вніч, хоч вдень — вони держалися враз.

Зеленіли смереки, ослонюючи і окидуючи густою тінню хату славної багачки, побожної і строгої господині Іванихи Дубихи.

В городі її пишалися цвіти, відколи вона лише віддалася.

Пишалися в неї до пізньої осені, бо в тім вона вже за дівочих літ кохалася. А повдовівши та оставшись лиш з одною дитиною, зжилася з ними до того, що її город, хоча і коло хати не дуже вже великий, був би їй без цвітів видався гірше пустині.

Найкраще, що пишалося в нім, се були великі червоні зимуючі в землі маки, яких в цілім селі ніхто, окрім неї, не мав.

* * *

В оцім-то селі, замкненім горами, перебували одного разу на превелике зчудування мешканців, кілька день цигани. Не поодинокі, як би хто, може, думав, а цілою громадою, що прибула нараз кількома возами. Переїздячи багато міст і сіл, вертаючи в Угорщину, розложилися вони на кілька день з своїми шатрами саме тут, недалеко угорської границі, в сусідстві гори Чабаниці, трохи в віддаленні від самого села.

Мешканці, хоч і не полохливі з вдачі, затривожилися чимало тими чорними непрошеними гістьми. Здавна оповідано про них речі, які не викликали прихильності до них. Вже сама легенда, що в'язалася з ними, хоч і не всім знана, буцімто їх предки не прийняли на відпочинок Марії, що втікала з божим дитятком і йосифом, чинила з них якихось ворогів. До того було всім звісно, що цигани мали в різних місцях гір свої тайні криївки і сховки, звідки нападали ночами на подорожніх, ограбовували та вбивали їх, збагачуючись так різним добром, Потім так само загадочно, скоро і потайно, як з'являлись, зникали. Куди, як і що, — ніхто докладно не знав. Прибувши, запалювали ночами для повідомлення громади про свою присутність великі огні. Відтак по днині розлазилися селами поодинокі. Тут — по милостиню, там — розпитуючи, чи нема кітлів до поправки, там збираючи по горах чудотворне зілля, там — ворожачи, там — виграваючи на скрипці або цимбалах за кусень хліба або яку стару одежину... там — як сказано — нападали на подорожніх, а все з якимось поспіхом, все мов в перельоті.

З'являючись сим разом тут, в оцім селі під горою Чабаницею, просили про дозвіл задержатися з тиждень. Сього їм відмовлено, скорочуючи побут наполовину. В тих кількох днях скоїлася межі ними пригода, що не забулася так скоро. Прибуло п'ять возів, прикритих закуреним лахміттям, будою, з яких визирали відстрашаюче чорні, пелехаті голови старих і молодих циганок та дітей. Обіч і позад возів, запряжених кіньми і віслюками, ішли цигани-чоловіки, роззираючися блискучим чорним оком цікаво округ себе.

Як сказано, розложили свої шатра недалеко села й ріки під горою Чабаницею, а зараз з самого вечора розклали великий огонь.

Третьої днини по їх приїзді знявся в однім з шатрів гамір, що не втихомирявся два дні. Якраз третьої ночі по їх приїзді привела молода Мавра, жінка теперішнього провідника циганів на ім'я Раду, на світ сина. Батько, побачивши, що дитина напрочуд біла вдалася, накинувся на нещасливу матір з лайкою, погрозами і бійкою за зраду. Стара мати нещасної, задля свого віку відповідно до звичаю найбільше шанована між циганами, хоронила її диким криком і лайкою, кидаючись вихром між нею та Раду, коли тим часом цигани-чоловіки ставали чи не всі по стороні

зрадженого мужа-старшини: обезчестила цілу громаду чистої циганської крові вже першим сином, бодай би до рання не дочекала — гомоніли і проклинали водно за роз'яреним батьком і проводирем, що Кипів з обиди і жажди за помстою, погрожуючи заодно п'ястуком між циганами, котрі, зібравшись коло шатра проступниці, повторяли, мов з одних уст, слова свого старшини: «Вже першим сином!...»

— Відки взяла ти ту білу собаку? — кидався від часу до часу Раду до хорої, що майже безпритомно лежала в подушках і лахмітті на возі, тулячи та ослонюючи немовля перед диким, блискучим та роз'яреним поглядом мужа, то знов німіючи з остраху перед тим, що могло би кожної хвили наступити.

Воліла вмерти, як такого дожити. Воліла вмерти, та що з того! Не отвирала нещасна уст ані на слово, умліваючи з остраху...

А він сам, Раду, старший багато від неї, пристроєний¹ в синій якийсь стрій з великими срібними гудзиками та калаталами, з посрібленою грубою палицею в руках, знаком, що він старшина оцеї тут хоч невеличкої громади, повторяв заодно одно й те саме:

— Відки взяла ти його? Але я тебе навчу, хто Раду, покажу, чия ти жінка була! — і сіпав бідну за волосся, що аж стогнала. — Пожди — покажу. До трьох день не стане твоїх костей під тим шатром, а оце прокляте (і вказував притім на дитину) кину аж на третю гору. Ти гадала вийти за мене і відтак навести сором на мене і цілу мою громаду? Гинь, суко, коли не знала, яка твоя фортуна² і як має поводитися жінка рая³. Ади! — грозив. — Ади! якого сина по трьох роках подружжя привела! — і зареготав, сплюнувши крізь зуби. — Тільки твого щастя, що лежиш оце ще межі нами, та що батьком твоїм *Андронаті*, а мати найстарша віком в громаді, а там — і до трьох день я тебе не терпів би в своїм шатрі, хоча й так, — і, тупнувши люто ногою та сплюнувши погірдливо наново, вийшов з шатра...

Вона зарила свої тонкі чорні пальці в волосся над низьким своїм чолом і посіпала його слабо. Заразом видобувся тяжкий стогін болю і жаль з її молодих грудей... а далі вмовкла, затулюючи болісно очі, з яких спливали гарячі сльози. Срібні великі монети, що були вплетені в її чорне волосся, зсунулися нараз самі по собі низько на чоло і надали її чорному, мов з бронзи темному лицю предивну чарівну окрасу...

Ніч була літня, ясна, спокійна, і темні заліснені гори здіймалися велетами під

1. Пристроєний — одягнений. Стрій — одяг.

2. Фортуна — щастя.

3. Рай — отаман.

небеса, а найвищі шпилі немов розпливалися в місячній сьйві і прозорій нічній мряці... Раду станув між своїми циганами. Зібралися лиш самі мужчини, лежали та сиділи округ великого огню, курячи та гомонячи об тім, що сталося... Тим часом жінки та дівчата поралися оддалік коло меншого другого огню, готовлячи страву та займаючись дітьми, годуючи та укладаючись з ними до спочинку, розговорюючись не менше запальчиво над дальшою долею молодої і гарної Маври, якій завидували здавна із-за срібного та золотого намиста, яким обдарував її, вибираючи її собі за жінку, старшина Раду, і котра одинока заробляла найбільше грошей ворожінням між простим народом і панами; вона тепер, по трьох роках подружжя, привела тому своєму чоловікові *білого сина з синіми очима!*.. Тьфу!

Як сказано, Раду станув між своїми людьми і кинув ширококрисим капелюхом об землю, не промовивши ні слова.

— Раду! — обізвався тут старий Андронаті, батько молодої двадцятилітньої проступниці. — Раду, що хочеш зробити? Я знаю, що Мавра винувата, що велить чинити наш звичай за зраду жінки, та що, як не укараємо ми її самі, її гріх чи, може, й не гірше укарає її сам. Укарає хоч зараз, а хоч в двадцять років або й пізніше, а укарати мусить. Що хочеш зробити? Мавра винувата. — І з тими словами схилився покірно перед молодим старшиною.

Раду не відповів нічого, але замість того розірвав свій синій спенцер⁴ на грудях і здіймив тут з шиї малий мішечок.

— Зробіть місце! — гукнув. — І майте бачність!.. Цигани заворушилися, роблячи мовчки місце молодому провідникові та уможовнюючись кругом нього цікаво і послушно. Тим часом він, мов сам цар ночі, потрясав люто і гордо головою, з якої спадало довге чорне кучеряве волосся на плечі, як ознака вільної людини. Далі сягнув рукою в мішок і, набравши з нього повну жменю блискучих червоних, кинув їх, як перед тим своїм капелюхом, до землі, кликнувши:

— Оце перший раз тому...

А повторивши те саме вдруге, кликнув дальше:

— Оце раз другий тому ... А оце й раз *третій* тому, хто усуне мені за два дні зрадницю з очей, а з нею і її білу собаку! ..

...Між циганами зразу затихло, але недовго; потім заворушилося, мов бренькіт самих басових струн, а далі шелест листя...

Всі знали, що в них за зраду карано дуже тяжко, але таке не бувало ще між ними ніколи, як сеї ночі, таке ні. Скільки бійок і розбоїв не лучалося між ними! Скільки не лучалося, але щоб оце сам рай станув і наказував усунути свою жінку, платячи за те самим чистим золотом, між ними ще не бувало. Отаке могла лиш така завзята, із зависті збожеволіла голова, як Раду, придумати.

Не знали в першій хвилі, що сказати і починати. Занадто несподівано захопила їх оця дика постанова старшини. Тому мовчали зразу.

Та недовго тривала мовчанка між затривоженими циганами. Піднявся знов з-

4. Спенцер — одяг на зразок жилетки.

поміж них старий батько Андронаті, високий, тонкий, бородатий циган, перший музика між ними, ба навіть і тепер зі скрипкою в руках.

— Пожди, Раду... — сказав, підіймаючи руку лукуватим рухом вгору. — Пожди ти, Раду. Над нами всіма є бог, а ми всі його діти, і білі, і цигани, Раду і Мавра. Ти на її долю...

Раду отворив диким прокльоном уста, перериваючи старому, але Андронаті говорив далі:

— Ти, Раду, був один син у свого батька, старшини в Семиграді, а Мавра одна дитина в мене, славного музики Андронаті з пусти⁵, — і ви побралися. І тому в мене ти те саме, що Мавра, а Мавра, що ти. Не дам я Мавру усунути або стратити, як ти оце хочеш, хоча знаю, що наші звичаї велють за всяку зраду чоловічу чи жіночу гостро судити. Не дав би я і тебе збавити, якби се хто хоч би і правну зажадав. Будемо Мавру інакше судити, по-доброму, людському. Даруй їй лише ще днів три між нами, оце просить в тебе для себе батько Андронаті! І, сказавши се, вклонився перед молодим ще старшиною. — Зрадниця вона чільна, бодай би до рання не діждала! — вирвалося знов дико з кипучих грудей роз'яреного мужа.

— Може, й не дочекає, — обіззався старий Андронаті. — Ти вже надто наважився на її життя. Відай, вона відійде навіки сама від нас, а золоті дукачі твої остануться тобі.

— Нехай іде, нехай іде! — піднялося гомоном між циганами. — Сорому нам наробила. Зараз першим сином, першою дитиною. А що далі буде? Надвір з нею, сама собі дорогу указала! — крикнув один голос з гурту. Надвір!

— Ні, вбити, щоб і з другим таке не зробила! — сичав Раду. — Вбити!

— За три дні не стане Маври між вами, — обіззався знов Андронаті. — Її доля порішена вже самою дитиною, яку ви розшарпали б на куски, коли б Мавра й остала між нами. Кожне б її било. А так... вона уступиться з-поміж вас і Раду з-перед очей.

— Сам уб'єш? — обіззався вдруге один голос з гурту, голос товариша Андронаті — цимбаліста.

— Сам.

— То бери золоті!

— Ні, вам їх лишаю. Годуйтеся ви ними. Ви всі молодші від мене. Мені їх не треба. Мавра віднині так, як не моя вже. Мені їх не треба. Свого хліба для себе і для своєї жінки я найду. — І висунув гордим рухом скрипку вперед себе, погрозивши п'ястуком до молодшого від себе старшини.

— А щеня твоєї доньки? — спитав той, випрямовуючись гордо та блиснувши ненависним оком на неустрашимого тестя. — Мені його не треба. Уб'ю, затопчу, як гадя!..

— Ним не журися. Я беру його на себе. Воно... — нараз він тут урвав. Між ними, ніби мара, виринула з котрогось шатра стара мати Маври. Страшна, пелехата, з

5. Пуста — степ в Угорщині.

намістом срібняків на грудях, що замерехтіли в місячнім сяйві. Виринувши, вона кинулась відразу до ніг Раду і Андронаті.

— Простіть Маврі, як згрішила, не губіть молоді, бийте, побивайте, але жити дайте! — заголосила розпучливим голосом, розпростерши, благаючи, рамена. О Мавро, Мавро, що ти накоїла? Що тебе постигло? Яким вітром ворожим обвіяло? З котрої сторони? В долах чи в горах? Мавро, доню моя... серце мое... Мавро! кричала не своїм голосом. — А я тебе, доню, в місячнім світлі зіллячком змивала, для тебе чи не кожної ночі доброї долі благала. Дрібною дитиною я тебе медом годувала, від злих очей... доки не віддалася... як від огню... зберігала. А прийшов лихий час і з ним твій ворог... і ось що... ой рятуйте, змилюйтеся... хоч кілька день мені її дайте... хоч до пусти... дозвольте довести, потім вбивайте та й враз зо мною... — і бухнула головою до землі.

— Уступися, стара! — кликнув Андронаті. — Чого тут прилізла!.. Щоб побили? Вже забула? Не числи багато на свою сиву голову. Геть, кажу, звідси. Геть з-поміж чоловіків, не видиш — рада? Тепер Раду і люди судять. Скажи послідне слово, поки я *своє скажу!* — звернувся знов до старшини. — Позволь Маврі хоч з чотири дні межі нами прожити, та щоб настільки піднялася, аби її батько востаннє між вами всіма їй заграв. Між вами... попрощав. Відтак... хоч... прости, хоч роби, що твоя воля, начальнику. — І тут, як недавно, з по корою знов схилився.

— Не прощу я Маврі, я її більше на очі бачити не хочу. Життя між нами не буде! — обізався завзято Раду. — Сама завинила...

— Сама... сама... — пішов півголосний підлесливий гомін від циганів. — Сама, одна вона!

— Се твоє послідне слово, Раду? — спитав Андронаті, а стара мати заголосила наново, заривши руки в сиве волосся.

— Посліднє.

І знов повторив те саме, що вперше, кинувши жменю червоних золотих об землю.

— Се перший раз тому...

— Се другий раз тому...

— Се третій раз тому, хто увільнить мене яким-будь способом за чотири дні від проклятої зрадниці. Чули моє слово?

— Чули.

Піднявся тепер на ті слова з свого місця музика Андронаті. Піднявся і глянув дивним оком округ себе. Страшний огонь горів в тих чорних блискучих очах. Посунув скрипку під паху і сказав:

— Я йду. Позавтра ввечері верну. Будемо знов разом. Будьте здорові.

А до жінки, що з жалю на землі неначе з розуму сходила, нахилившись, гукнув:

— Чого божеволієш? Иди до Маври. Ніхто її не сміє діткнутися, позавтра ввечером уступиться з-поміж нас, а ти відповідаєш мені за неї. Я йду і прийду. Позавтра ввечері всі тут, як нині, кругом зберіться — і ждіть, Андронаті зі злом не верне. Тим часом радьте, хто збере золоті червоні за Мавру з-поміж вас. Я йду...

І пішов...

Третього вечора вернув.

Знов кружок циганів в різних позах. Між ними Раду. Блідий і неспокійний, як демон. Перед хвилиєю бився з старою матір'ю хорої своєї жінки, що витрутила його з шатра Маври.

Нечувана річ між циганами, щоб жінка піднімала руку на чоловіка, та ще і мати Маври! Зрадниці тої!

Але він їх усіх навчить. Усіх. Старих і молодих. Зрадницю ще і боронити? Та він її навчить. Стару і...

...Надійшов між них, як он тут сиділи, Андронаті з скрипкою.

Скрипку віддав товаришеві — цимбалістові, що прийшов разом з ним, а сам вийняв велику банькувату пляшку з горілкою і поставив в кружок між цигани.

— Пийте щиро, браття! — кликнув. — Пийте і не жалуйте. Нині Андронаті прощається з своєю Маврою, то зятяйте вечір! Мавро! — крикнув і гримнув п'ястуком в груди. — Мавро! — А з раптового жалю в нього аж голос задрижав. — Не годна ти, зозуле, ще між нас вступити... Та ти там не сама. Коло тебе мати і всі жінки ваші, мої брати... Щоб не знала вона, що ззвтра її послідня днина між нами. Але Андронаті, — говорив далі, звертаючись знов до шатра, — зозуле, з тобою перед своїми товаришами і твоїм чоловіком, старшиною, прощається, щоб зятямили. — І його голос знову задрижав, усувався. — До вогню докиньте смечеччини, — гукнув, ніби додаючи тим словом певності голосові, — щоб, розпалившись, грав на всю гору світлом, палахкотів, розказував: Мавра з циганами прощається. Пийте і не жалуйте! Жару роздувайте, полум'я змагайте⁶, щоб далеко Мавриній душі вже від сьогодні світило. Пийте, браття! Пийте, Андронаті-музика просить. Пийте, не жалуйте. Хто знає, де опинимось незадовго... і чи Андронаті буде ще між вами. Не стане Маври між вами... Не стане і Андронаті бід... Все... як що кому судилося. Її доля гарно укладалася... пийте!

І ходить Андронаті і просить... наливає, а сам ніби забуває собі доливати. Лиш все сльози долонею з очей утирає.

Раду лежав на землі, підперши голову на лікоть, і, зятявшись, не обзивався, мов був сам один-однісінький на місці.

Він вихилив перший раз по раз горівки, поданої йому Андронаті з срібного малого пугарика⁷, що переходив з родини в родину, як річ незвичайно почитувана, і задумався тепер над Маврою. Був як не при умі. Що йому тепер з неї? Її серце брехливе. Як її брав... впевняла, що любила, а пізніше зрадила його... Та ще й поза

6. Полум'я змагайте — роздмухуйте полум'я.

7. Пугарик — чарочка.

громадою. І вже він догадується з ким... Там, в малім угорськiм місті, недалеко пусти, куди вони часом заходили... і де часто її батько скрипкою гроші заробляв, а вона ворожила і співала до скрипки, а часом і гуляла... Там був один молодий бояр, що за циганську музику грубі гроші сипав... а часом з другими на коні... попри їх шатра вихром в пусту гнав. З ним. Та він вже про неї не стоїть. Нехай, що вона й гарна, нехай, що найліпше вмiє ворожити — хоча така молода — хоча й дочка славного між циганами Андронаті — йому вона вже не жінка. Кинув червоними золотими межи свої люди, нехай зроблять з нею, що схотять. Уб'ють або викинуть десь. Йому байдуже. Щоб лиш пімста була, щоб з очей пішла. Жива чи мертва — байдуже. Інакше — до доброго між ними не прийде. А через неї він свою громаду не кине... щоб її не бачити. Значить, вона мусить йому з очей уступитися. Яким способом?. Все одно. Вона йому вже байдужа. Хіба б... щоб її ще бив... а впрочiм, вона йому байдужа...

Байдужа? При тій думці його похмурий погляд, мов злодій, нечаяно закрався на шатро, де була виновниця, і проникливо впивався в нього.

Байдужа?

Проклята! Зрадила. *Його* зрадила. Першого старшину між циганськими громадами зрадила.

Вкруг нього люди пили і гомоніли. Про Мавру заодно і про нього. То єдналися в поглядах, то сперечалися. Тут і там мішалися і жінки. Він мусив з ними пити, хоча в його душі щось гірке горіло, мов руда висохла смереччина, що, докидувана в огонь, тріщала...

Так і в його грудях горіло. Але при всім мусив бути. Востаннє мусив все зробити. Для себе, для людей і Андронаті, якого люди дуже шанували.

Нараз рух.

Андронаті впоследнє iде кругом і частує трунком, розливає, не щадить ні краплі, майже кожному переливає — а відтак притягає скрипку.

Врешті стає на ноги.

— Люди! — гукнув. — Цимбали, сопівки в руки, а хто зо мною, то і скрипку. Мавро! — звернувся до шатра, де була дочка. — Мавро! Прощайся з Раду. Завтра о тій порі не будеш нашою, — і потягнув смиком. Відтак, схиливши голову низько над скрипкою, неначе учув там в ній для себе потайний окремиий голос з її наказуючого нутра, і — заграв.

Сипав жалем.

Плакали скрипки, дзвеніли цимбали, дрижали сопівки, а над всіма царювала одна-одніська струнка Андронатової скрипки. О, та скрипка! Зойком кидалася, голосом блукаючи, сумом розливалася, між циганів рвалася та про Мавру, Раду все оповідала.

І знов жаль...

Мов ніжна бджілка жалілася, дрижала. Металася, впивалася, викликувала тугу зі смутком і розпливалася горем.

Андронаті грав дойну.

— Мавро! — кричав разпучливо від часу до часу, не тямлячись з дикого жалю та притупуючи ногою. — Мавро! — він грав, колихаючися всім тілом, мов божевільний. — Мавро! Твій батько грає... Андронаті грає впослідне для тебе між циганами; завтра, може, його вже не почуєш! Мавро!

Раду лежав, обернений лицем до землі, і віддався лиш одному почуттю. Зрадила його. Зрадила, і він не діткнеться її більше, хіба що по-злому. Уб'є. Інакше він не годен по своїй вдачі. Не годен. Не годен. Голос скрипки вчепився, здавалося, лиш його одного болем розритої і пімстою спрагненої душі і, мов та оса, все наново впивався в неї, роз'ятрював. «Білу дитину привела, чужого чоловіка, чужого мужчини». Зойком тріпоталася скрипка, жаліли цимбали: «чужинця якогось...» І він в тих думках і з тим почуттям жалю і зависті сховався неначе з розуму. «Білу якусь дитину... в третім році подружжя з ним... Мав-ро! Будь проклята за твою зраду, все горе на твою голову!»

Місяць загорів вповні з-за високої залісної гори і не рушався з місця.

— Раду! — ніби добився нараз голос Маври до нього, і скрипка Андронаті опинилася розтріскана коло його голови. — Раду! — Він стрепенувся, а Андронаті повалився обіч нього на землю.

— Мавро, Ма-в-ро! Ми прощаємо тебе навіки на... віки, — стогнав, а по довгій хвилі мовчанки просив: Спіть, люди, спіть. Оцю ніч ще переспіть коло неї, а завтра зробите, хто з вас хоче, самі з нею кінець. Хто забрав червінці, най бере і її душу або й її саму. Чи не так, Раду?

— Так, — відчувся сухо голос старшини.

— А відтак назад до пусти — широкої, безмежної пусти.

— Ух-га, пушта! Ух-га! — ухкав диким голосом музика. — А сьогодні ще спіть. І з вами всіма старий Андронаті. — І сівши, підібгав ноги під себе, зарив пальці в волосся, заривав гірко. Мусив з своєю Маврою розлучатися, виходу не було. Кара за зраду, особливо ж у жінок, а тим більше у жінок старшин, мусила завше відбуватися. Сам найліпше розумів її проступок — і се послідня її ніч між ними, циганами. «Спіть, люди!.. — благав-молив. — Спи, Раду. Адить, все закаменіло. Як так вже судилося, так нехай і буде. Місяць всьому свідок; братик-місяць, що нас ніколи не покидає. Спіть, люди, спи, Мавро, спи, Раду, молодий осиротілий отамане-раю. Ви мої діти. Цитьте всі, нехай вона межи вас впослідне добре переспіть. Спіть. Спи, Мавро... спи, Раду. На нас ше лиш пушта жде... Широка, глуха пушта. Цитьте... цитьте... спіть... Мавра... спить... цнттьте... спіть...»

Утихло...

Спали.

Було коло першої години сеї ж ночі, як молода красна жінка отамана Раду, Мавра, уступалася йому з своїм білим сином навіки з його шатра і його дороги.

Цигани разом з Раду спали, мов убиті, і лиш два усунулися з-поміж них котячими рухами. Був то старий Андронаті і його вірний товариш музикант-цимбаліст, що ніколи з ним не розлучався. Обидва вони змовилися наперед не пити стільки, що другі, а як всі поснуть, винести Мавру з шатра враз з дитиною і тим способом виврати її з рук Раду та охоронити від смерті або щонайменше — від якого каліцтва. Постанови старшини між циганами були іноді страшні, і тому вони порадилися між собою, не втягаючи нікого в тайну, винести скорше як за чотири дні Мавру з шатрів та так вирятувати її від лиха, смерті. А маючи її раз поза шатрами, вони вважали її врятованою. Мавра була мудра і хитра і, певно, дасть собі раду в житті, заки знов коли стрінуться. Дитину її підкине Андронаті бездітному багачеві... може, от там десь в однім із сіл за горою Чабаницею, і буде все добре. Ліпше так, ніж загинати або бути покаліченою на весь вік. Раду любив іноді каліцтвом мститись на своїх ворогах, і того боявся старий музика.

І наколи справді всі заснули сильним сном від трунку, заправленого Андронаті усипляючим зіллям, за котрим ходив він два дні по горах, — Андронаті і товариш винесли Мавру з дитиною з шатра.

Не гинути мала вона, молода і красна, одинока дитина його, як яка звірюка, а жити. Жити між добрими людьми ще дальше. Світ широкий, бог годує всіх і її вигодує також. При Раду їй оставатись годі, — він пімститись на ній на ціле життя, наколи вона лише підійметься на ноги. В свого славного батька, семиградського отамана циганів, своєю злобою вдався, лихий і мстивий, як смерть, дарма що красний, як місяць, і понад свій вік мудрий.

Мавра також упоена зіллям, спала, мов мертва, як її виносили, і не чула нічого. Лиш місяць бачив та зорі, що діялось, більше ніхто.

Андронаті дзвонив зубами, як її виносили, з жалю угинався. Але ліпше нести на ласку між чужі люди, як бачити вбитою або навіки покаліченою. Так все ще побачить її колись у житті, пізніше або скорше віднайде, але калікою бачити гірше, як смерть.

Ішли Чабаницею попри гучливу ріку, що пінилася і металася в своїм ложиську, диким розгоном розбиваючися від часу від часу об велетні-камені.

Ішли в противну сторону від своїх шатрів, аж нашли відповідне місце, де були певні, що воно і оподалік від села, і... навідуване людьми.

Недалеко млина недавно повдвілої багачки Іванихи Дубихи, гетьте від села, уклали Мавру під високою, розложистою смерекою і zostавили.

Смерека уважалася циганами святим деревом, що охороняє від смерті і є товаришем цигана. Поки що була вона тепер одинокою охороною нещасливої, доки не змилосердиться над нею яка людська душа. Обіч сплячої поставили клунок з усіма її речами і червінцями, що зібрав товариш-цимбаліст з землі і дарував тепер доньці свого вірного приятеля Андронаті.

Відтак пішли.

Товариш вперед, щоб лягти назад на своє місце, не збудивши в нікого підозріння, а Андронаті пізніше. Андронаті вернувся на хвильку самий до доньки.

Ще спала...

Поплакавши коло неї гіркими сльозами та промовивши над нею чарівні якісь слова, що мали охороняти її в дальшій житті від зла, забрав її білого сина і пішов. Тулив його ніжним рухом до себе, водно промовляючи та проклинаючи, щоб той ворог, що збаламутив його матір, довів до оцього нещастя, не діждав ніколи стати перед господа бога... а тинявся вічно в злиднях і журі... в голоді і холоді по світі. Щоб він сього не діждав.

Куди ніс сиротину? — питав себе. Не знав ще. До якого батька-матері? Він їх не знає, не бачив, не чув багато про них — а іде. Чи підкине в щасливу годину? Доки життя його, він буде заодно *ворога* проклинати. А його прокльони страшні, їх боялися всі. Вони справджувалися.

І йшов.

Ішов під гору вузькою стежкою, що розпочиналася недалеко млина Іванихи Дубихи і обвивала по правій стороні Чабаницю, ховалася чимдалі в ліс, а праворуч вела саме понад край глибокого яру-пропасті, якою гнав якийсь шумливий потік.

«Біла» та стежка, як її звали люди в селі, то пнула вгору, то спускалася знов нижче, відповідно до формації гори Чабаниці, і все праворуч попри глибокий темний яр, що ділив, впрочім, Чабаницю від дальшої сусідньої скалистої гори, зверненої до Чабаниці стрімкою залісною стіною, і її білої стежки.

Та біла стежка тягнулася то густим лісом Чабаниці, то знов гарними левадами і царинками, а все оставалася однаково біла і вузенька.

Врешті скінчилася.

Скінчившись, вона неначе прилягла, розплилася в якійсь дорозі, що тяглася впоперек звідкись попри білу стежку і, відтинаючи її дальшу путь, поглинула вузенький, мов ріка, потік в себе. З сірою дниною враз увійшов Андронаті в третє село від Чабаниці, що лежало вже недалеко одної гори, яка зносилася саме на угорській границі.

Недовго він так ішов, а все був вже весь зіпрілий.

Сів край лісу на горі й розглянувся. Сонце саме заповідало схід, а смереки дихали холодним запахом живиці. Поранок ішов до розсвіту, але всюди панувала ще свята поранкова тиша.

Всюди ще сон.

Старий батько з білим внуком на руках шукав чогось гострим оком там, внизу Села.

Не міг віднайти, дарма що в нім душа дрижала. Там, в долині, в седі під горою Чабаницею, недалеко бистрої ріки, в лісі, де лиш недалеко самотний млин з рікою враз гудить, покинув хору доньку, мов звірюку, щоб власні люди не втрапили, не покалічили, а тут держить її нещасного сина, щоб підкинути його чужому бездітному багачеві в долах, і от якось не щаститься.

Сива мряка, мов умисне, мов не хоче здіймитися з села, щоб відслонити йому

дорогу, якою має іти, показати оселю заможнішого газди. А день чимраз розвиднюється, чимраз зростає.

Зітхнув тяжко. От чого дожив. Що судилося чинити. Вчора розбив з жалю, прощаючись з донькою піснею, свою скрипку, лишив жінку і пішов. А як поверне, хто знає, чи застане живу. Циганів лиш циган знає — що в них кипить, що в них коїться. От що значить циганське життя. Нині тут, завтра там, а позавтра, може, і мертвий. Йому пригадалася нараз казкова, вже майже тисячолітня легенда про причину вічної циганської мандрівки і злиднів. Будучи ще в Єгипті, вони не прийняли Марії з Йосифом та божим дитятком у себе на відпочинок, і через те за кару тиняються, мандрують споконвіку по світі. І чи скінчиться коли оця кара господня? Відбудуть її? — питався.

Усміхнувся гірко, мов у сні.

Правдоподібно, доки плем'я циганське буде існувати — вона не скінчиться...

А тепер його вчинок з донькою та з білою невинною дитиною її, чи не кара се ще, не покута яка? Господи боже, зми. посердися над грішним народом твоїм він кається. В злиднях і покорі, в голоді і холоді кається він тяжко.

Прошептавши сі слова, він жде.

Мряка висить над селом, не здіймається ще. Вона чи не спиняє дитині вступ. Чи се заповіт, що і його судьба така туманна колись жде?

Сонце от вже туй-туй зійде, туй-туй розжевріється, а туман не уступає.

Нараз... що се?

З противної гори, відділеної від нього лиш невеликою долиною, обзивається *голос* трембіти.

Так зрання?

Так. Се справді *голос* гірської трембіти, яка щось заповідає сумно і протяжно, мов виразний жаль. Андронаті здається, що її *голос* всім своїм смутком звалюється на нього. Вокруги тихо — жодна деревина не рушить вітами, а *голос* трембіти заодно ішов верхами. Так, як він.

Андронаті не здержався і сплакав при звуках сеї трембіти. Недобре віщував сей шум трембіти поранком. Андронаті глянув на сонце. А воно вже висувалося з-за якоїсь гори, жевріючи кров'ю, пишне, осліплююче. Туман в долині рідшав. Тоді він встав і спустився в долину. В долину, і ще вдруге подався до гори. Там, не надто високо на горі, стояло пишне обійстя, що вже своїм видом зраджувало багатство. Вокруг нього, як і досі лісом, все ще сон. Тоді він приступив нечутним кроком до призьби і поклав на неї обережно білого сплячого внука.

Сам оглянувся.

Чи в добру годину поклав хлопця? Не знати.

Господи болже, дай, щоб в добру...

А далі... чи об'явить що долю дитини?

Ніщо не відповіло на його думку. Вокруги тихо і тихо. Ні шелесту, ні руху, ні шуму. Сказано, сам сон ще дихав. Поранкові тумани здіймалися зніжна вгору і все перед його оком закрили.